

Г. Р. Крет, канд. юрид. наук, доцент

Івано-Франківського факультету
Національного університета «Одеська юридична академія»
вул. Максимовича, 13, Івано-Франківськ, 76007, Україна

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Стаття присвячена дослідженням порядку закриття кримінальних справ за реабілітуючими, нереабілітуючими та формально-процесуальними підставами в суді першої інстанції. Аналізуються позиції щодо відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді за наявності однієї з таких підстав, на підставі чого обґрунтовується доцільність внесення змін і доповнень до КПК України.

Ключові слова: закриття кримінальної справи, суд першої інстанції, реабілітуючі підстави, нереабілітуючі підстави, формально-процесуальні підстави.

На сучасному етапі Україна, як суверенна і незалежна держава, проходить складний процес зміни правової системи та її адаптації до нових соціальних, політичних та економічних умов, що вимагає ґрунтовного реформування чинного законодавства, зокрема кримінально-процесуального. Необхідно розробити оновлену концепцію кримінального процесу, яка б забезпечила його відповідність міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини, з одного боку, та ефективну не формалізовану роботу органів досудового слідства та суду — з іншого. Тому питання удосконалення правового регулювання інституту закриття кримінальних справ є своєчасним і необхідним, оскільки недосконалість його правової регламентації завдає шкоди інтересам правосуддя, порушуючи процесуальні права сторін. Інститут закриття кримінальних справ був предметом дослідження у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема С. М. Благодира, І. В. Вернидубова, Г. І. Глобенка, Т. Т. Дубініна, А. Я. Дубінського, П. М. Давидова, Н. В. Жогіна, І. Г. Івасюка, В. А. Ковалєва, В. Т. Маляренка, Р. І. Матюшенко, В. О. Попелюшка, Ф. Н. Фаткулліна та інших. Проте, порядок закриття кримінальних справ у суді першої інстанції розглядається в юридичній літературі недостатньо повно, що й зумовлює необхідність його дослідження в межах цієї статті.

За загальним правилом, судовий розгляд справи завершується обвинувальним чи виправдувальним вироком. Крім того, суд може постановити одне із наступних кінцевих для даної стадії процесуальних рішень: а) про направлення кримінальної справи на додаткове розслідування; б) про закриття кримінальної справи. Відповідно до чинного законодавства (ч. 3 ст. 6, ч. 4 ст. 327 КПК України) за наявності обставини, передбачених п.п. 1 і 2 ст. 6 КПК України, та недоведеності участі підсудного у вчиненні злочину суд доводить розгляд справи до кінця та постановляє виправдувальний вирок. Разом з тим, як відзначається в літературі: «помилки досудового слідства не обов’язково мають бути виправлені в суді лише шляхом винесення виправдувального вироку, тому що є шлях більш короткий і простий. Цей шлях — відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді і закриття останнім кримінальної справи» [1, 31; 2, 166]. Щодо зазначеного положення, то в науковій літературі висловлювались різні позиції і лише Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України»

від 21 червня 2001 року [3] вирішив його на законодавчому рівні. Так, згідно з ч. 3 ст. 264 КПК України та ч. 2 ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року [4, ст. 36], якщо в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явлених підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від його підтримання. У такому випадку, коли потерпілий не бажає скористатися правом, наданим йому ч. 2 ст. 267 КПК України, — вимагати продовження розгляду справи, суд відповідно до ч. 2 ст. 282 КПК України закриває її. При цьому КПК України прямо не встановлює підстави, за якою справа повинна бути закрита.

У науковій літературі відзначається, що це нейтральна підставка для закриття справи. Предметом доказування у таких справах є сам факт відмови прокурора від обвинувачення та факт відмови потерпілого від продовження розгляду. Мотиви відмови прокурора від обвинувачення, як і мотиви відмови потерпілого від продовження розгляду справи правового значення у таких випадках не мають [5, 107]. Інша позиція зводиться до того, що відмова від обвинувачення може бути тільки в тих випадках, коли прокурор дійшов висновку про невинність підсудного або у процесі судового слідства виявиться його невинність [2, 108]. Разом з тим, як зазначає В. Т. Маляренко, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення можлива й необхідна при виникненні у нього твердої впевненості і переконаності в тому, що підсудний не винен [2, 167]. Тобто, відмова прокурора повинна настати, коли в результаті судового розгляду він прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явлених підсудному обвинувачення (ч. 3 ст. 264 КПК України). Впевненість у тому, що обвинувачення не підтвердилося, — це і є відсутність переконання у винності. Ніяких інших вимог для відмови від підтримання державного обвинувачення законодавством не передбачено; зокрема, не зазначено, чим має бути замінено в свідомості прокурора втрачене переконання у винності. Цілком імовірно, що в результаті судового розгляду прокурор із позиції переконання у винності переайде на позицію переконання у невинності, оскільки дані судового слідства неспростовно свідчать про непричетність підсудного до вчинення злочину. Але щоб відмова від підтримання державного обвинувачення була законною та обґрунтованою, достатньо втратити переконання у винності, оскільки будь-який сумнів тлумачиться на користь підсудного [2, 167].

Слід зазначити, що закріплення інституту відмови прокурора від державного обвинувачення в суді є безумовно позитивним кроком у побудові демократичного, гуманного законодавства, разом з тим, внесені законодавцем норми породили ряд проблем, які потребують законодавчого вирішення.

Перш за все, предметом судового розгляду в кримінальній справі є вчинений підсудним конкретний злочин і завданням суду є встановити винуватість чи невинність цієї особи у вчиненні злочину. Конституцією України встановлено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [6, ст. 62]. Таким чином, у разі непідтвердження в суді вини підсудного у вчиненні злочину суд повинен не закривати провадження у кримінальній справі на підставі відмови прокурора від обвинувачення, а винести віправдувальний вирок і тим самим повністю зняти обвинувачення з підсудного. По-друге, зазначений підхід суперечить суті правосуддя оскільки можливі випадки, коли в ході розгляду справи суд повністю і об'єктивно дослідив всі докази і є всі підстави постановити віправдувальний вирок, наприклад, за відсутністю у діях підсудного складу злочину, але, внаслідок відмови прокурора від обвинувачення, суд замість віправдувального вироку змушений буде закрити справу, що є нелогічним і несправедливим щодо підсудного. Разом з тим, законодавцем не визначено, в яких випадках за наявності одних і тих самих підстав суди мають закривати кримінальну справу, а в яких — постановляти віправдувальний

вирок. По-третє, закриття кримінальної справи в цих випадках ставиться у залежність не від неупередженого, всебічного й об'єктивного дослідження судом обставин справи і доказів по ній, а від суб'єктивного чинника, тобто від думки прокурора і від волі потерпілого у справах публічно-приватного та публічного обвинувачення. А де є суб'єктивний чинник, там не виключаються і корупційні інтереси. Крім того, законодавцем не вирішено питання про те, як діяти суду при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення у разі, коли місце знаходження потерпілого невідоме, і забезпечити його явку в судове засідання неможливо.

Варто зауважити, що відмова прокурора від підтримання обвинувачення в суді як підстава для закриття кримінальної справи, викладена в проекті КПК України 2007 р., зазнала значної критики з боку експертів Головного науково-експертного управління як така, що не відповідає вимогам ст. 62 Конституції України, теорії кримінального права і суті правосуддя [7]. Таким чином, у зв'язку з наведеним, та погоджуючись з позиціями В. Т. Маляренка та М. С. Шумила [2, 251; 8, 50–67], вважаємо, що судом після відмови прокурора від обвинувачення з реабілітуючих підстав повинен бути постановлений виправдувальний вирок, а не рішення про закриття кримінальної справи.

Процесуальний порядок закриття кримінальної справи за нереабілітуючими підставами в стадії судового розгляду регламентує ст. 282 КПК України: якщо під час судового розгляду справи будуть встановлені підстави для закриття справи, передбачені відповідними статтями КК України та КПК України, суд, вислухавши думку учасників судового розгляду, своєю мотивованою ухвалою, а судя — постанововою закриває справу.

Разом з тим, чинне кримінально-процесуальне законодавство України передбачає обставини, за наявності яких суд закінчує розгляд справи не її закриттям, а винесенням вироку. Так, відповідно до ч. 2 ст. 6 КПК України, встановивши в стадії судового розгляду наявність акту амністії, який усуває застосування покарання, чи помилування (п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК України), суд постановляє обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від покарання [9]. Крім того, відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» суд згідно зі ст. 7 КПК України повинен закрити кримінальну справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від покарання у випадку, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані [10]. Таким чином, в законодавстві створена ситуація, коли за наявності ряду нереабілітуючих підстав справа щодо особи закривається, за наявності інших — суд постановляє обвинувальний вирок зі звільненням від покарання.

У юридичній літературі стосовно цього питання існують різні позиції. Так, Т. Т. Дубінін пропонує конструювати новий вид судового вироку — про визнання особи винною у вчиненні злочину зі звільненням від кримінальної відповідальності [11, 13]. У свою чергу, Г. А. Крігер та Н. Ф. Кузнецова пропонують провести законодавчу диференціацію між суспільно небезпечними діяннями, з вчиненням яких можливе звільнення від кримінальної відповідальності, та заміною останньої іншими заходами впливу, і всіма іншими злочинними діяннями щодо законодавчого найменування, характеру санкції, її виконання, інших правових наслідків вчинення, а також процедури розслідування і розгляду справи в суді [12, 73; 13, 58].

Разом з тим, обвинувальний вирок суду, як форма звільнення особи від кримінальної відповідальності, є неприйнятною з огляду на те, що його юридичне значення виходить за межі акту, у якому констатуються лише дані про винність. У зв'язку з цим варто підтримати висловлену позицію про те, що таким процесуальним рішенням могла бстати судова ухвала (постанова), у якій, з одного боку, зазначалися б мотиви звільнення від кримінальної відповідальності, а з іншого

боку — фактичні обставини скоєного злочину, кваліфікація вчиненого діяння, докази винності та ін. [14, 166].

Як видається, таке рішення може мати місце за дотримання ряду умов: 1) особа визнає себе винною у вчиненні інкримінованого її діяння; 2) дає згоду на закриття кримінальної справи щодо неї за даною підставою; 3) відшкодує завдані злочином збитки. Суд, у свою чергу, за дотримання зазначених умов зобов'язаний перевірити кваліфікацію діяння, яке інкримінується особі, та наявність підстави для закриття кримінальної справи. Тільки після цього, в разі наявності законних підстав, справу може бути судом закрито, а особу звільнено від кримінальної відповідальності.

Оскільки ухвала суду чи постанова судді про закриття справи є процесуальним рішенням, яким завершується провадження у справі, варто підтримати позицію І. Г. Івасюка, що процесуальний закон необхідно доповнити нормою, яка зобов'язує суд, у разі закриття справи в стадії судового розгляду, скасувати запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову і конфіскації майна, а також вирішити питання про речові докази [15, 152]. Як вбачається, такий порядок розгляду кримінальної справи без постановлення вироку шляхом її закриття в стадії судового розгляду значно полегшує роботу суддів і є безумовно прогресивною нормою кримінально-процесуального законодавства.

В контексті проблем, що розглядаються, виникає питання: яким чином вирішувати кримінальну справу в разі відсутності згоди підсудного на закриття справи з будь-якої нереабілітуючої підстави? Процесуальний закон вказує на те, що в цьому випадку провадження у справі продовжується в звичайному порядку. Як вбачається, ця норма остаточно не вирішує зазначену проблему. Цілком зрозуміло, що при наявності відповідних на те підстав для реабілітації, суд постановляє виправдувальний вирок. Однак законом не визначено, яким чином діяти суду, коли в результаті судового розгляду він доходить висновку про наявність підстав для постановлення обвинувального вироку щодо підсудного, який до цього відмовився від закриття справи.

Логічно припустити, що така справа повинна вирішуватись шляхом постановлення обвинувального вироку, тобто суд визнає особу винною у вчиненні злочину й одночасно звільняє її від обов'язку понести покарання, не призначаючи його в силу наявності тих чи інших обставин. Варто зазначити, що такий порядок вирішення кримінальної справи пропонує І. Г. Івасюк у випадку, коли підсудний відмовився від закриття кримінальної справи у зв'язку зі зміною обстановки [15, 154]. На таке вирішення кримінальної справи вказує І КПК України, однак лише у випадках закінчення строків давності виконання обвинувального вироку, зокрема ч. 3 ст. 327 КПК України передбачає, що суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 КК України.

Як видається, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство повинно бути доповнено нормами, які передбачали б можливість звільнення особи від кримінального покарання шляхом постановлення обвинувального вироку без призначення покарання за нереабілітуючими підставами, щодо осіб, які раніше за перечували проти закриття справи за цими підставами і наполягали на здійсненні провадження у звичайному порядку. Таке вирішення кримінальної справи буде відповідати законним інтересам засудженого.

Останнім часом в науковій літературі досліджується питання: чи може прокурор відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді за наявності будь-якої з нереабілітуючих підстав. Слушною з цього приводу є позиція І. В. Вернидубова та В. Т. Маляренка, згідно з якою прокурор може відмовитися від підтримання державного обвинувачення не лише стосовно підсудного, справа щодо якого надійшла до суду з обвинувальним висновком, а також у випадку закриття кримінальної справи з нереабілітуючих підстав [1, 38; 2, 171]. Разом з тим, на думку авторів, якщо

прокурор вважає, що підсудний не досяг віку, з якого відповідно до закону можлива кримінальна відповідальність (п. 5 ч. 1 ст. 6 КПК України), то він повинен запропонувати винести ухвалу (постанову) про закриття справи, а до винної особи згідно зі ст. 447 КПК України застосувати примусові заходи виховного характеру. При встановленні в суді факту видання акта про амністію або помилування (п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК України), позицію прокурора визначає процесуальна форма судового рішення. Суд за такої умови постановляє обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від покарання. Отже, у цьому разі прокурор повинен продовжувати підтримувати обвинувачення. У свою чергу, під час закриття кримінальної справи на підставі передачі особи на поруки (ст. 10 КПК України) прокурор не відмовляється від підтримання обвинувачення, а доводить винність підсудного, оскільки застосування громадського впливу можливе лише стосовно особи, котра вчинила протиправне діяння і заслуговує відповідно до ст. 47 КК України звільнення від кримінальної відповідальності [1, 34]. Тобто прокурор і суд в таких випадках мають керуватись правилами, передбаченими ст.ст. 264, 267 та 282 КПК України з урахуванням усіх зазначених у цих статтях вимог [2, 171]. Разом з тим, з огляду на проведене нами дослідження та пропозиції стосовно винесення судом ухвали про закриття кримінальної справи за будь-якою з нереабілітуючих підстав за наявності згоди підсудного, вважаємо, по-перше, така відмова прокурора, безумовно, може мати місце, по-друге, у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді справа щодо підсудного має бути закрита з винесенням про це відповідної ухвали.

Згідно з чинним законодавством (ст. ст. 109, 213, 229, 244, 248, 282, 376, 400–1 КПК України) кримінальна справа за наявності формально-процесуальних підстав може бути закрита на будь-якій стадії процесу, в тому числі в суді першої інстанції. Це положення не викликає жодних зауважень. Закриття кримінальної справи в цих випадках здійснюється з огляду на наявність рішень щодо певного факту, які набули юридичної сили чи на відсутність волевиявлення певних учасників процесу за умови, що згідно з законом справа порушується лише за наявності такого волевиявлення: наявність вироку, що набрав законної сили, або ухвали чи постанови суду про закриття справи за тією самою підставою, наявність постанови органу розслідування або прокурора про закриття справи за тим самим обвинуваченням. Тому при встановленні зазначених підстав в будь-якій стадії процесу кримінальна справа повинна бути закрита.

Крім того, варто підтримати висловлену в науковій літературі позицію, що у стадії судового розгляду прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді за наявності формально-процесуальних підстав [1, 35; 2, 166]. З цього приводу І. В. Вернидубов та В. Т. Маляренко зазначають, що встановлення у справі обставин, які належать до цієї групи, тягне за собою закриття провадження незалежно від того, винний чи невинний підсудний у вчиненні злочину. Питання про винність у таких випадках взагалі не вирішується і залишається відкритим. Із цієї причини прокурор звільняється від обов'язку публічно визначати своє ставлення до обвинувачення, перед ним не виникає дилеми: обвинувачувати чи відмовитись від підтримання обвинувачення? Його обов'язок у цій процесуальній ситуації полягає у тому, щоб звернути увагу суду на появу обставин, внаслідок яких подальше провадження у справі має бути закрите, та наполягати на прийнятті судом саме такого рішення. За таких умов прокурор не виносить постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення, а лише в усній формі орієнтує суд на необхідність закриття справи [1, 35; 2, 166].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу порядку закриття кримінальних справ у суді першої інстанції приходимо до таких висновків: 1) прийняття судом рішення про закриття кримінальної справи за наявності реабілітуючої підстави суперечить ст. 62 Конституції України, а тому суд в такому випадку повинен постановити відповідальний вирок; 2) рішення про закриття кримінальної справи за

наявності нереабілітуючої підстави суд може прийняти лише за дотримання ряду умов: особа визнає себе винною у вчиненні інкримінованого їй діяння; дає згоду на закриття кримінальної справи щодо неї за даною підставою; відшкодує завдані злочином збитки. Суд, у свою чергу, зобов'язаний перевірити кваліфікацію діяння, яке інкримінується особі, та наявність підстави для закриття кримінальної справи; 3) кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство слід доповнити нормами, які передбачали б можливість звільнення особи від кримінального покарання шляхом постановлення обвинувального вироку без призначення покарання за нереабілітуючими підставами, щодо осіб, які раніше заперечували проти закриття справи за цими підставами і наполягали на здійсненні провадження у звичайному порядку; 4) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за нереабілітуючими та формально-процесуальними підставами може мати місце, у такому разі справа щодо підсудного має бути закрита з винесенням про це відповідної ухвали.

Література

1. Маляренко В. Т. *Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки* / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 4. — С. 31—41.
2. Маляренко В. Т. *Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія* / В. Т. Маляренко. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 512 с.
3. Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 12 червня 2001 року № 2670 — III // ВВР України. — 2001. — № 44. — Ст. 234.
4. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789—ХII // ВВР України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
5. Попелюшко В. О. *Судовий розгляд кримінальної справи* / В. О. Попелюшко. — К.: Кондор, 2006. — 233 с.
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Висновок Головного науково-експертного управління на проект КПК України від 8 липня 2008 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115
8. Шумило М. Є. *Реабілітація в кримінальному процесі України* / М. Є. Шумило. — Х.: Арсіс ЛТД, 2001. — 317 с.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року станом на 16.04.2009 // ВВР України. — 2009. — № 24. — Ст. 236.
10. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року № 7 // Бюлєтень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — № 12. — С. 256—271.
11. Дубинин Т. Т. *Ответственность и освобождение от неё по советскому уголовному праву: Автoref. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т. Т. Дубинин*. — М., 1985. — 18 с.
12. Кригер Г. А. *Новое уголовное законодательство и его научно-практическое значение* / Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова // Советское государство и право. — 1984. — № 1. — С. 73.
13. Кузнецова Н. Ф. *Освобождение от уголовной ответственности с передачей дела в товарищеский суд* / Н. Ф. Кузнецова. — М.: Юридическая литература, 1964. — 95 с.
14. Глобенко Г. І. *Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Г. І. Глобенко*. — Х., 2007. — 212 с.
15. Івасюк І. Г. *Порядок звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / І. Г. Івасюк*. — Львів, 2002. — 193 с.

Г. Р. Крем, канд. юрид. наук, доцент

Ивано-Франковского факультета
Национального университета «Одесская юридическая академия»
ул. Максимовича, 13, Ивано-Франковск, 76007, Украина

ПРЕКРАЩЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ В СУДЕ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию порядка прекращения уголовных дел по реабилитирующим, нереабилитирующим и формально-процессуальным основаниям в суде первой инстанции. Анализируются позиции относительно отказа прокурора от поддержания обвинения в суде при наличии одного из таких оснований, на основании чего обосновывается целесообразность внесения изменений и дополнений в УПК Украины.

Ключевые слова: прекращение уголовного дела, суд первой инстанции, реабилитирующие основания, нереабилитирующие основания, формально-процессуальные основания.